

ÇAMLIDERE-ÇUKURÖREN MAHALLESİ ESKİ CAMİ

Murat ÇERKEZ *

Öz

Çalışmamızın konusunu günümüzdeki idari bölünmeye göre Ankara İli, Çamlıdere İlçesi, Çukurören Mahallesi'nde yer alan Eski Cami teşkil etmektedir. Eser, harim kapısı ve ahşap tavanındaki tarih ibaresine göre 1872 yılında Mehmed Halil Usta tarafından inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plân ile düz ahşap tavan üzerine kırma çatılı bir örtü sistemine sahiptir. Uzun yıllar kapalı kaldıktan sonra 2019 yılında tamamlanan onarımın ardından tekrar ibadete hazır hale getirilmiştir. Onarımlar sırasında zengin bir süsleme programına sahip olduğu belirlenmiş ve bu süslemeler kopyaları alınarak duvar yüzeylerine tekrar işlenmiştir. Hakkında kısa tanıtıcı bilgiler dışında derli toplu bir yayın bulunmadığının anlaşılması üzerine bu eksikliği giderebilmek amacı ile hazırlanan çalışmamızda eserin plân, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılması, kapsamlı bir değerlendirme ile Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yeri ve önemini belirleme amaçlanmıştır. Araştırmamızda yöntem olarak öncelikle mevcut literatür bilgileri taranmış, belli aralıklarla yerinde incelemeler yapılmış bu arada fotoğrafları çekilip rölövesi alınmış ayrıca köy muhtarı ile sakinlerinden de sözlü bazı bilgiler edinilmiştir. Bu veriler ışığında tamamlanan çalışmamızın sonucunda Çukurören Eski Cami, plân, kütle, ahşap tavan ve kalem işi süsleme programı itibariyle Batılılaşma dönemi camilerinin genel karakteristiklerini sergileyen bir taşra camisi olarak belirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çamlıdere, Çukurören, Cami, Mimari, Süsleme.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü e posta: murat.cerkez@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-5685-9127

Atf /Cite as: Çerkez, Murat. "Çamlıdere-Çukurören Mahallesi Eski Cami". *Dini Araştırmalar* 24/60 (Haziran 2021), 113-145, <https://doi.org/10.15745/da.919891>

Old Mosque in Çamlidere-Çukurören Neighborhood

Abstract

According to the current administrative division, the subject of our study is the Old Mosque located in Ankara Province, Çamlidere District of Çukurören Neighborhood. The work was built by Mehmed Halil Usta in 1872 according to the date expression on the harim door and wooden ceiling. It has a rectangular plan in the north-south direction and a roof system with a hipped roof over a flat wooden ceiling. After being closed for many years, it was made ready for worship again after the repair that was completed in 2019. During the repairs, it was determined that it had a rich decoration program, and these decorations were replicated and reworked on the wall surfaces. In our study, which was prepared in order to eliminate this deficiency, it was aimed to determine the place and importance of the work in Anatolian Turkish architecture with a comprehensive evaluation by introducing the work in detail in terms of its plan, architectural and ornamental features. As a method in our study, first of all, existing literature information was scanned, on-site examinations were made at regular intervals, in the meantime, photographs were taken and surveys were taken, and some verbal information was obtained from the village headman and its residents. As a result of our work completed in the light of these data, Çukurören Old Mosque appears as a provincial mosque that exhibits the general characteristics of Westernization-era mosques in terms of its plan, mass, wooden ceiling and hand-carved decoration program.

Keywords: Çamlidere, Çukurören, Mosque, Architecture, Ornament.

Summary

The subject of our study is the Old Mosque located in Ankara Province, Çamlidere District, of Çukurören Neighborhood, according to the current administrative division. It is known that the village, which was mentioned as Çukurviran and Kozcaviran in the archive records, was a 48-digit settlement in the town of Şorba in 1463 (Erdoğan, 2007, 107). The village, which is understood to belong to Yabanabad District with the name of Çukurviran in the Ankara Tahrir Book of 1530 and the Temettuat Notebooks of the 1840s, in 1928, it was first connected to Bolu's Gerede District and then to Çamlidere District in 1953 (Erdoğan, Erişim 01 Mart 2021). Until recently, it was still a village, and after the administrative arrangements for local governments, it gained the status of a neighborhood.

The work, which does not have a comprehensive publication other than very brief introductory information, (Ankara Vakıf Eserleri, 2015, 224-225; Erdoğan, 2007, 107) will be introduced in detail in terms of its plan, architectural and ornamental features, and its place and importance in Anatolian Turkish architecture will be determined with a comprehensive evaluation.

During the study, existing literature information was compiled, on-site investigations were made periodically, and some verbal information was obtained from the village headman and residents. V.G.M. In the file in the archive, there are some information about the repairs carried out in 2018-2019, as well as quite comprehensive survey, restitution and restoration reports prepared by the relevant architecture company in January 2014., In our article, in accordance with the permission obtained from V.G.M., this document and information are also used, and the survey drawing taken by us on 06.04.2019 was used in the plan drawing of the work. restitution and restoration reports prepared by the relevant architectural company in January 2014.

The mosque is located in the center of the quarter, on a land that slopes slightly to the southwest on the west side of the main road that passes through the middle and divides the quarter into two. It is understood that it was built by Mehmed Halil Usta in 1872 from the wooden panel above the Harim door and the date written with paint on the wooden ceiling covering the space. The work, which could not be used for a while due to destruction, was made ready for worship after a comprehensive repair performed by V.G.M in 2018-2019. The mosque was built on a rectangular plan with a north-south direction and constitute a bulk prism, it is also planned east-west direction rectangular narthex was added to the north. The harim place is covered with a flat wooden ceiling. The narthex, which is designed as two floors, the lower floor is used as narthex, and the upper floor is considered as a loge that connects with the sanctuary, and both floors are covered with a flat wooden ceiling. The sanctuary gate, the narthex, is located on the axis of the south wall. The building mass has a hipped roof and covered with tiles. Although it still does not have a minaret as of the current situation, the presence of a minaret made of wood material in its original form can also be determined.

As building material; stone, brick and wood were used. While the main walls were originally built between wooden beams with rough cut and rubble stones, cut stones were used together with rough cut stones in the corner connections; the narthex is made of stone up to the half level, the upper part is built with bricks between the wooden skeleton and the covering system is covered with Turkish style tiles made of today's material.

The facades exhibit a two-tiered structure, the lower level body walls and the upper level the roof, and have a massive appearance except for a small number of window openings. While the wall surfaces were deformed to a great extent, the east and west walls were rebuilt during the repairs, the cement mortar plaster layer on the other surfaces was scraped off and all facades were plastered with lime mortar and whitewashed. The windows are one on the east facade, two on the south and west facades, except in the north where the narthex is located, and they are all equally sized semicircular arched angles. During the repair, wooden joinery and jambs were made in accordance with their original form, and nets made of bar iron were installed. There is a door and two window openings on the lower level and three window openings on the upper level on the northern façade, which adds some dynamism to the appearance of the work.

Although the harim is a small room, it was partially enlarged by placing a mahfil floor on the narthex in the north. The interior is completely covered with a wooden ceiling. It can be determined that this wooden ceiling is the most important element that preserves the original form of the work and is not interfered with. The cover system was arranged in a collapsed ceiling style, and the whole surface was enlivened with various geometric decorations using the hammering technique and colored paints. On the other hand, while the plaster layers were blasted, the presence of rich hand-carved ornaments on the walls of the harim was understood and reworked according to the original. Flowers emerging from the vase, folded branches and leaves, curtains, carpets, flags and figures of mosques constitute the basis of this decoration program. Among these, the mosque depiction is an important practice that reflects the tradition of sultan mosques with its four minarets. It is understood that a similar decoration program is frequently used in many parts of Anatolia and in different types of buildings and has become a fashion. The mihrab is a small and simple niche in the form of a semicircular recess in the axis of the south wall, in the form of a pointed arch at the bow. The pulpit is adjacent to the west wall and is decorated with geometric panels. The decayed or broken parts of the wooden parts such as the roof, the loge, the staircase, the pulpit and the preacher stand were renewed, the unoriginal paint and plaster layers on the surfaces were cleaned and protected by applying a protective coating.

As a result; Çukurören Old Mosque is a typical representative of the mosque model that we encounter in every period and region of Anatolia in terms of plan and mass arrangement. On the other hand, the decoration

program used with great admiration in the Anatolian depiction art of the Westernization period is also important in terms of appearing in a provincial village. The restoration of a work that is about to collapse into Anatolian Turkish architecture after a comprehensive restoration can also be regarded as a satisfactory intervention.

Giriş

Çukurören günümüzde Ankara İli Çamlıdere İlçesi'ne bağlı bir mahalledir. Konumu bakımından Çamlıdere'nin 28 km. batısında yer alan yerleşim, batısında Güney, güneyinde Osmansin ve doğusunda Sarıkavak Mahalleleri ile komşudur.

Arşiv kayıtlarında Çukurvıran ve Kozcavıran şeklinde zikredilen köyün 1463 yılında Şorba Kazası'na bağlı 48 haneli bir yerleşim olduğu bilinmektedir (Erdoğan, 2007, 107). 1530 yılı Ankara Tahrir Defteri ile 1840'lı yıllara ait Temettuat Defterleri'nde yine Çukurvıran adı ile Yabanabad Kazası'na bağlı olduğu anlaşılan köy, 1928 yılında önce Bolu'nun Gerede İlçesi'ne, sonra da 1953 yılında Çamlıdere İlçesi'ne bağlanmıştır (Erdoğan, 01 Mart 2021). Yakın tarihlere kadar yine köy hüviyetinde iken yerel yönetimlere yönelik idari düzenlemelerin ardından mahalle statüsüne kavuşmuştur.

Mahalle merkezinde yer alan ve araştırma konumuzu teşkil eden yapı, 1872 yılında inşa edilmiş dikdörtgen plânlı, düz ahşap tavanlı bir taşra camisi olarak dikkat çekmektedir. Hakkında çok kısa tanıtıcı bilgiler (Ankara Vakıf Eserleri, 2015, 224-225; Erdoğan, 2007, 107) dışında kapsamlı bir yayın bulunmayan eser, çalışmamızda plân, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak kapsamlı bir değerlendirme ile Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirlenecektir.

Çalışma sürecinde mevcut literatür bilgileri derlenmiş, belli aralıklarla yerinde incelemeler yapılmış bu süreçte köy muhtarı ve sakinlerinden de bazı sözlü bilgiler edinilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki dosyada 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilen onarımlara yönelik bazı bilgilerin yanı sıra ilgili mimarlık şirketi tarafından Ocak 2014'te hazırlanan oldukça kapsamlı rölöve, restitüsyon ve restorasyon raporları da bulunmaktadır. Makalemizde VGM'den alınan izin doğrultusunda bu belge ve bilgilerden de yararlanılmakla birlikte esere ait plân çiziminde 06.04.2019 tarihinde tarafımızca alınan rölöve kullanılmıştır.

1. Eserin Mimari Tanımı

Cami, mahallenin merkezinde, ortadan geçen ve mahalleyi ikiye ayıran ana yolun batı kenarındaki hafif güneybatıya meyilli bir arazi üzerine yerleştirilmiştir (Harita: 1, Resim: 1-2). Mevcut imar plânına göre 115 Ada, 3 Parselde yer alan eser, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 09/02/2007 tarih ve 2104 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (VGMA, Çukurören Eski Cami dosyası).

Harim kapı açıklığının yukarısındaki ahşap pano ve mekânı örten ahşap tavandaki boya ile yazılmış tarih ibaresinden caminin H.1289/M.1872 yılında Mehmed Halil Usta tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde uğradığı tahribat nedeni ile bir süre kullanılmayan eser, 2018-2019 yıllarında VGM tarafından gerçekleştirilen kapsamlı bir onarımdan sonra ibadete hazır hale getirilmiştir.

Cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plân ve prizmal bir kütle teşkiliyle inşa edilmiş, kuzeyine de doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlı son cemaat yeri eklenmiştir (Çizim: 1). Harim mekânı, düz ahşap tavan örtülüdür. İki katlı olarak tasarlanan son cemaat yerinde alt kat son cemaat yeri, üst kat ise harimle irtibatlanan bir mahfil şeklinde değerlendirilmiş ve her iki kat da düz ahşap tavan ile örtülmüştür. Harim kapısı son cemaat yeri güney duvar eksenine yerleştirilmiştir. Bina kütleleri kırma çatılıdır ve kiremit kaplıdır. Halen mevcut durum itibarıyla minaresi bulunmamakla birlikte asli halinde ahşap malzemeli bir minarenin varlığı da belirlenebilmektedir.

Kuzeyinde Yeni Cami, batısında yaklaşık 60 cm mesafe ile köy odası binası, güneyinde ise boş bir arazi yer alır. Ayrıca kuzey yanında Yeni Cami'ye kadar uzanan ve onun güney duvarı ile sınırlanan moloz taş örgülü, dik yamuk plânlı bir avlu teşkil edilmiştir. Avlunun batı duvarı son cemaat yeri batı duvarı ile aynı hizada, doğu duvarı ise son cemaat yeri doğu duvarından hafif bir açı genişlemesi yaparak uzanmakta ve Yeni Cami avlusunun doğu duvarı ile birleşmektedir. Avluya doğu duvarının Yeni Cami'ye yakın kuzey kenarında ve batı duvarının son cemaat yerine yakın güney kenarında yer alan basit açıklıklara yerleştirilmiş yeni demir kapılarla irtibat sağlanmaktadır. 06.04.2019 tarihli ziyaretimizde onarım çalışmaları devam etmekteydi ve avlu da yıkılmış durumda idi. Dolayısı ile mevcut avlunun onarımlarda tamamen yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.

İnşa malzemesi olarak; taş, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Beden duvarları esasen ahşap hatıllar arasına kaba yonu ve moloz taşlarla yığma tekniğinde örülürken, köşe bağlantılarında kaba yonu taşlarla beraber kesme taşlar da

kullanılmış; son cemaat yeri ise yarı seviyesine kadar taş, üst kısmı ahşap iskelet arasına tuğla ile örülmüş ve örtü sistemi de günümüz malzemesinden üretilmiş alaturka kiremitlerle kaplanmıştır. Tavan, taban döşemeleri, mahfil, minber ve vaiz kürsüsü de ahşap malzemelidir.

Cepheler, kütle tertibi bakımından iki kademeli bir görünüş sergilemektedir. Alt kademe beden duvarlarından, üst kademe ise çatıdan oluşmaktadır ve aynı zamanda çatının dört yöndeki uzantısı alt kademeyi de sınırlandıran bir saçak niteliğinde düzenlenmiştir (Resim: 1-2).

Cephe yüzeyleri az sayıdaki pencere açıklıkları dışında masif bir görüntüye sahiptir. Doğu ve batı duvarlar, ahşap hatulların ve taş örgünün yapının dengesi bozacak derecede tahribata uğraması nedeni ile son onarımlarda yıkılmış ve kullanılabilir durumdaki aynı malzeme değerlendirilmek suretiyle yeniden inşa edilmiştir (VGMA, Çukürören Eski Cami dosyası restorasyon raporları). Diğer yüzeylerdeki çimento harçlı sıva tabakası tamamen kazınmış, tekrar örülen doğu ve batı duvarları da dahil olmak üzere bütün cepheler kireç harcı ile sıvanarak beyaz badana yapılmıştır (Resim: 1-4). Ayrıca çatı sistemine ait ahşap iskelet elden geçirilmiş ve kiremitler de günümüz malzemesi ile tamamen yenilenmiştir. Onarımlar sırasında yapıyı olası nemden kurtarmak için drenaj yapıldığı, duvarların alt kenarları boyunca sızdırmaz malzeme döşenerek korunması amaçlandığı da anlaşılabilmektedir (Resim: 5).

Pencereler, son cemaat yerinin bulunduğu kuzeydeki hariç, doğu cephede bir, güney ve batı cephelerde ikişer adettir (Resim: 2-3). Bunlardan batı cephenin kuzeyindeki dışında hepsi de harim cephelerine simetrik düzenle yerleştirilmiş, yaklaşık eş büyüklükte yarım daire kemerli birer açıklıktır. Batı cephede yer alan ikinci pencere ise harim kütesinin kuzey kenarına yakın konumla yerleştirilmiş, diğerlerine göre daha küçük boyutlu ve boyuna dikdörtgen bir açıklıktan ibarettir (Resim: 3). Pencerelerin hepsine onarım sırasında asli haline uygun tarzda ahşap doğramalar ve söveler yapılarak çubuk demirlerden imal edilmiş şebekeler takılmıştır.

Son cemaat yeri, inşasıyla ilgili herhangi bir belgeye ulaşılamamakla birlikte, restorasyon raporlarında yöre halkından alınan bilgilere istinaden 20. yüzyıl ortalarında yapıldığı belirtilen muhdes bir unsurdur. Mevcut durum itibarıyla cepheler, doğu ve batı yanlarda hiçbir açıklığa sahip olmayan tamamen kütesel bir görünüş sergilemektedir (Resim: 1-3). Ancak doğu cephede, onarım öncesi halinde harimin kuzeydoğu köşesine yakın konumla boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığının varlığı ve bunun da o dönem itibarıyla son cemaat yerinin üst katını teşkil eden derslik ünitesine irtibatlandığı, dosyada

mevcut eski fotoğraflardan ve raporlardan açıkça anlaşılmaktadır (Resim: 4-5). Ayrıca kapı açıklığı, yol kotuna göre biraz daha yüksekte yer aldığından burada bir merdivenin bulunduğu ve onarımlar sırasında kapı açıklığının kapatılması üzerine merdivenin de kaldırıldığı belirlenebilmektedir.

Eserin görünüşüne kısmen hareketlilik kazandıran kuzey cephesinde alt seviyede bir kapı ile iki pencere açıklığı, üst seviyede ise üç pencere açıklığı mevcuttur. Bu cephe de onarımlarda tamamen elden geçirilmiştir (Resim: 6-8). Altteki pencereler, cephe aksındaki kapı açıklığının her iki yanına simetrik düzenle aynı hizada sıralanmış, eş büyüklükte boyuna dikdörtgen birer açıklıktır. Üst seviyedeki pencereler, cephe aksına göre yine simetrik düzenle yerleştirilmiş yarım daire kemerli birer açıklığa sahiptir. Her üçünde de ahşap söve ve doğrama ile çubuk demirlerden yapılmış birer şebeke mevcuttur. Şebekeler, düşey konumlu çubukların yatay konumlu çubuklardaki deliklerden geçirilmesi suretiyle boyuna dikdörtgen biçimi gözler oluşturacak şekilde tasarlanmış; iki yan ve alt uçları sövelere saplanmış, üst uçları ise kemere yakın olarak serbest bırakılmıştır.

Son cemaat yeri kapısı üst seviyedeki pencerelerle benzer görünüşte yarım daire kemerli basit bir açıklıktan ibarettir. Kapı açıklığına yerleştirilen bir çift kanat ahşaptır ve her birinin yüzeyinde eşit mesafelerle yatay konumlu dönder kayıt kullanılarak simetrik düzenli, kare biçimi üçer pano oluşturulmuştur (Resim: 9). Panoların merkezinde kare şeklinde bir göbek yer alır. Bunun çevresine de her kenarı hizasından kayıtlara doğru uzanacak şekilde, devri bir sırayla yatay ve düşey konumlu birer dikdörtgen levha yerleştirilmiştir. Böylece dört kenarı dikdörtgenlerle çevrelenmiş kare biçimi bir göbek elde edilmiş ve bu kompozisyonu oluşturan bölümlerin hepsi de etrafı pahlanmak suretiyle kısmen derinleştirilerek orta kısmı hafif yüksek düz birer levha teşkil edilmiştir. Levhalar düz yüzeyler halindedir ve herhangi bir süsleme unsuruna sahip değildir. VGM Arşivi'ndeki dosyada mevcut raporlar yanı sıra onarım öncesi fotoğraflardan (Resim: 7) kanatların yeşil yağlı boyalı oldukları, onarımlar sırasında sökülüp temizlendikten sonra kahverengi koruyucu sürülerek tekrar yerine takıldıkları anlaşılmaktadır.

Son cemaat yeri doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlıdır ve düz ahşap tavanla örtülmüştür. Tavan, enli tahtaların yan yana sıralanması ile oluşturulmuş ve derzlerine ince şeritler halinde tahta çıtalar çakılmıştır. Kaplamanın onarım öncesinde de aynı görünüşte olduğu, yapılan son onarımda tahribata uğrayan kısımların tamir edildiği ve yüzeylerin de temizlenerek kahverengi koruyucu ile kaplandığı mevcut fotoğraflardan ve restorasyon raporlarından anlaşılabilir.

bilmektedir (Resim: 10-11). Tavan, dört yanda da duvarların üzerine yerleşik ahşap birer kirişe oturtulmuş ve güney duvara bitişik olmak üzere eşit mesafelerle yerleştirilmiş ahşap birer direk ile desteklenmiştir. Duvarlardaki sıva tabakaları onarımlarda kireç harcı ile tamamen yenilenmiş ve bütün yüzeylere beyaz badana yapılmıştır. Ayrıca güney doğu köşesinde daha önceleri bir minarenin yer aldığı ancak günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. VGM Arşivi'ndeki ilgili dosyada mevcut restorasyon raporlarında yöre halkından alınan bilgilere istinaden minarenin ahşap malzemeli ve tek şerefeli olduğu, kapısının batıya baktığı, serenin zemindeki büyük bir dibek taşına oturtulduğu ve 1982 yılında yıkıldığı açıkça ifade edilmektedir. Esas itibariyle harimin kuzey cephesini teşkil eden güney duvarında, son cemaat yeri kapısı ile aynı aksı paylaşan bir kapı açıklığı mevcuttur. Bu kapı açıklığının her iki yanında eşit mesafelerle aynı hizada sıralanan eş büyüklükte, boyuna dikdörtgen birer pencere açıklığı vardır. Pencere, uçları duvar örgüsünden ibaret sövelere saplanan, düşey konumlu çubuk demirlerin yatay konumlu demirlerden geçirilmesiyle boyuna dikdörtgen biçimi gözler oluşturan basit birer şebekeye sahiptir. Bu pencere ve şebekelerin onarım öncesinde de aynı şekilde oldukları ancak onarımlar sırasında şebekelerin siyah yağlı boya ile tekrar boyandığı fotoğraflardan belirlenebilmektedir. Son cemaat yeri zemin seviyesi kapı açıklığı hizasından itibaren doğu ve batı yanlarda bir basamak kadar yükseltilerek birer seki teşkil edilmiştir.

Harim kapısı, yarım daire kemerli basit bir açıklıktan ibarettir. Kapı kanatları bir çift halinde ahşap malzemeden yapılmıştır (Resim: 12). Her bir kanat yüzeyinde yatay konumlu beş kayıt ile simetrik düzenli dörder pano oluşturulmuştur. Panolardan üst ve alttakiler boyuna, ortadakiler ise enine dikdörtgen görünüşlüdür. Alt ve üst panolar düşey birer kayıt kullanılarak kendi içerisinde boyuna dikdörtgen şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Bütün panoların içerisinde, orta kısmı hafif yüksek düz birer levha yer almaktadır. Levhalar, etrafı pahlanmak suretiyle kısmen derinleştirilerek oluşturulmuş ve kenarları ince profillerle çerçevelenmiştir. Kanatların zaman içerisinde farklı renklerde yağlı boya ile boyandığı (Resim: 13) ve onarımlar sırasında temizlenerek üzerine kahverengi koruyucu uygulandığı raporlardan anlaşılmaktadır. Kapı kanatlarının hemen yukarısında, kanatlar ile kemer kavsi arasına yerleştirilmiş düz yüzeyli, ince ahşap bir levha mevcuttur (Resim: 14). Bu levhanın merkezine siyah, yeşil ve kırmızı boya ile bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Çarkıfelek motifinin batı yanındaki ahşap yüzeyde, kırmızı boya ile yazılmış *Sene 1289* ibaresi mevcuttur ve bu da bize yapının 1872 yılında inşa edildiğini göstermektedir. Doğu yanında ise *maşallah* yazmaktadır.

Harim, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı küçük bir hacim olmakla birlikte, kuzeydeki son cemaat yerinin üzerine mahfil katı yerleştirilmek suretiyle kısmen genişletilmesi sağlanmıştır (Resim: 15). Harim mekânı tamamen ahşap bir tavanla örtülmüştür. Eserin asli halini muhafaza eden ve müdahale görmeyen en önemli unsurunun bu ahşap tavan olduğu belirlenebilmektedir. Örtü sistemi, kısmî girintili çökertme tavan tarzında düzenlenerek, kenarları enli düz bir yüzeyle çerçevelenmiştir (Resim: 16). Ayrıca bütün yüzey çakma tekniği ve renkli boyalar kullanılarak muhtelif geometrik süslemelerle hareketlendirilmiştir. Çıtalar tavan yüzeyine küçük çivilerle çakılmak suretiyle tutturulmuştur. Tavana çerçeve teşkil eden kenar yüzeyleri kendi içerisinde dört bordürle hareketlendirilmiştir. Birinci ve dördüncü bordürler esas itibarıyla ikinci ve üçüncü bordürü her iki kenarda sınırlandıran düz yüzeyli birer levhadan ibarettir ve harim duvarına bitişik ilk bordür, dördüncü bordüre göre biraz daha enlidir. Dıştan içe doğru ikinci bordür, ortadaki eşkenar dörtgenden müteşekkil bir baklava dilimi ile iki yanına simetrik düzenle yerleştirilmiş iki kenarı daha uzun birer baklava diliminden oluşan zencirekten ibarettir. Üçüncü bordürde ise süslemeyi “X” şeklinde yan yana çapraz olarak yerleştirilmiş ince çıtalar oluşturmaktadır. İki ve üçüncü bordürler aynı genişliğe sahiptir ve profilli küçük çıtaların zikzaklar şeklinde yan yana sıralanmasından ibaret ince bir şeritle birbirinden ayrılmaktadır. Bu kenar bordürlerinden sonra gelen ve esasen çökertme tavana etek teşkil eden kısmî girintili yan bölümler pahlı yüzeyler halindedir ve kırmızı, yeşil, siyah renkli boylarla yapılmış ok ucu motifleri ile dolgulanmıştır.

Tavan eteğinin ana eksenleri, kısa kenarları kırmızı boya ile yarım daire şeklinde kavislendirilmiş birer yazı levhası olarak değerlendirilmiştir. Harfler kahverengi ahşap zemin üzerine kırmızı boylarla yazılmıştır. Bu levhalardan kuzey ve güneydekinde “*Amele Mehmed Halil*” (Resim: 17-18), batıdaki levhada “*23 Şaban Sene 1289*” (26 Ekim 1872) (Resim: 19), doğudaki levhada ise “*Amele Mehmed Halil Efendi Şaban yirmi üçüncü günü 1289*” (26 Ekim 1872) (Resim: 20) yazmaktadır. Bu durumda eserin 26 Ekim 1872 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Levhaların iki dış kenarına siyah renkle sınırlandırılan birer daire yerleştirilmiş ve dairelerin içerisine de altı yapraklı birer yıldız çiçeği tasvir edilmiştir. Yapraklar ahşap zemin üzerine kırmızı, yeşil ve siyah boylar kullanılarak işlenmiştir. Etek yüzeyleri, iç ve dış kenarlarda profilli fistolar şeklindeki ince çıtalarla sınırlandırılmıştır.

Çökertme tavan yüzeyi profilli ince çıtaların kare biçimi küçük gözler oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle hareketlendirilmiş, bunun etrafında kalan

dar yüzeyler ise yine geometrik süslemeli bordürlerle kuşatılmıştır. Dıştaki bordür, son cemaat yeri kapı kanatlarında da görülen kare panolar içerisindeki geometrik taksimatın hemen hemen aynısını yansıtmaktadır. Burada yine dört kenarı dikdörtgenlerle çevrelenmiş kare biçimi bir göbekten ibaret şema, tavan yüzeyini çepeçevre dolaşmaktadır. İçteki bordür biraz daha dardır ve yüzeyi zikzaklarla donatılmıştır. Tavanın ortasında, dış kenarı profilli ince bir şeritle çevrelenen ve yüzeye göre kısmen taşınıtlı dairevi bir göbek yer alır (Resim: 16). Göbek yüzeyinde parçalar halindeki ince çubuklarla meydana getirilmiş yıldızlardan müteşekkil geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Kompozisyonun esasını, merkezdeki on iki kollu bir yıldız ile bu yıldızın kolları arasından ikişerli dilimler halinde uzanan yirmi dört kollu ikinci bir yıldız oluşturmaktadır. Yıldızın kolları ile göbeği sınırlandıran kuşak arasındaki yüzeye de küçük baklava dilimleri yerleştirilmiştir. Her bir kol ve baklava dilimi, birbirine tezat teşkil edecek şekilde kırmızı, yeşil ve siyah renkli boyalarla devri sıra boyanmıştır. Bu göbeğin çeyrek daire şeklindeki $\frac{1}{4}$ lük dilimi tavanın köşelerinde de kullanılmıştır. Göbek, çeyrek daireler ve pahlı etek dışındaki tavan yüzeyleri ahşabın kendi rengini yansıtmakla birlikte üzerine koruma amacı ile açık kahve renkli cila uygulanmıştır.

Pencereler, dış kütledeki düzen ve görünüşü sergilemektedir. Harim kapısı ise dıştaki yarım daire kemerli görünüşe karşılık iç mekâna boyuna dikdörtgen bir açıklık şeklinde yönelmektedir (Resim: 15). Kapı açıklığının iki yanında yer alan pencereler ayrıca birer çift ahşap kanatla örtülmüştür. Bu kanatlar, harim kapı kanatları ile aynı görünüşte fakat sadece boyuna dikdörtgen ikişer panoya sahiptir. Güney duvarın orta bölümüne mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Harim mekânının tavan dışındaki bölümleri onarımlarda bütünüyle elden geçirilmiştir (Resim: 21-22). Duvarlar, yapıyı daha önceki ziyaretimizde gördüğümüz hali ile sıvalı ve beyaz badanalı düz yüzeylere sahip iken onarımlarda yenileme amacı ile raspalandığı sırada dış sıva tabakasının hemen altında kalem işi süslemelerin bulunduğu tespit edilmiştir. Restorasyon raporlarında da belirtilen bu tespit üzerine bütün yüzey kazınarak asli halinde var olduğu anlaşılan kalem işi süsleme programı ortaya çıkarılmış ve stampajları alınıp benzer şekilde işlenmek suretiyle yapıya tekrar kazandırılmıştır. Onarım sonrasındaki halen mevcut durum itibarıyla güney duvarda “Allah”, “Muhammed”, doğu duvarda güneyden kuzeye doğru “Hüseyin”, “Ali”, “Ömer” ve batı duvarda da “Ebu Bekir”, “Osman”, “Hasan” yazılı madalyonlar görülmektedir (Resim: 22). Madalyonlar duvarların üst kısımlarına simetrik düzenle işlenmiştir. Güney duvar dışında diğer duvarların alt seviyelerinde vazodan

çıkan çiçek tasvirleri mevcuttur. Batı duvarın kuzey kenarında (Resim: 23) bir, kuzey duvarda harim kapısının iki yanında (Resim: 15) ve doğu duvar pencere açıklığının iki yanında (Resim: 24) birer adet çiçek tasviri yer almaktadır. Çiçek tasvirleri, kırmızı düz vazolardan çıkan kıvrım dallar arasındaki lale motifleri ile yapraklardan ibarettir. Lale motiflerinden doğu duvar güney kenarındaki tomurcuk halindedir. Dallar siyah, yapraklar yeşil, laleler kırmızı renklerle işlenmiştir. Ayrıca, vazoların harim duvarlarının alt seviyesini boydan boya kuşatan, kenarları kahverengi ince çizgilerle sınırlandırılmış sarı renkli bir şerit üzerine oturtulduğu görülmektedir. Batı duvarının güney kenarına çapraz bir çift halinde dalgalanan Türk Bayrağı (Resim: 23), doğu duvarının güney kenarına da büyük bir halı tasvir edilmiştir (Resim: 24). Halı, beyaz ve kırmızı renkli bordürlerle sınırlandırılmış, köşeleri dilimli kırmızı bir zemin ile tam merkezde dilimli bir madalyona sahiptir. Doğu duvardaki bu kompozisyonun asli halinde de varlığı onarım dönemine ait fotoğraflardan anlaşılabilir (Resim: 25). Madalyon mavi, konturları ise beyazdır. Ayrıca iki kısa kenarında da ince siyah çizgilerle belirtilmiş püskülleri bulunmaktadır. Güney duvarda daha farklı bir kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Mihrabın iki yanında, siyah renkle çizgisel olarak işlenen ve uçları yukarı doğru kıvrılan kornişlere asılı birer perde motifi dikkat çekmektedir (Resim: 26-27). Perdeler de turuncu zemin üzerine kırmızı ve siyah renklerle yapılmış iç içe yarım daire biçiminde dörder çizgiden ibaret geometrik motiflerle süslenmiş ve alt kenarlarından siyah renkli püsküller sarkıtılmıştır. Mihrap kavsarası, kırmızı renkli dörder çiçek ve bunlar arasındaki ince yeşil yapraklardan müteşekkil bitkisel süsleme ile kuşatılmıştır. Mihrabın yukarısında kırmızı ve siyah renkli ince çizgilerle çerçevelenmiş enine dikdörtgen bir yazı panosu vardır. Bunun yukarısında da mihrap ile aynı ekseni paylaşacak şekilde yerleştirilmiş bir cami tasviri görülmektedir (Resim: 27). Cami, merkezi kubbeli ve üçer şerefeye sahip dört minareli bir eser olarak işlenmiştir. Kubbeler, bir kırmızı bir siyah olmak üzere yan yana sıralanmış beş adettir ve aralarından minareler yükselmektedir. Caminin cephesi üç bölüme ayrılmış, ortadaki adeta bir taç kapı niteliğinde boyuna dikdörtgen bir kütle şeklinde verilmiş ve tamamen kırmızı ile boyanmıştır. Bu kütlein doğu yanında görülen bölüm, beden duvarlarına ait olmalıdır. Cephe sarı renklerle belirtilmiş, üzerine de beyaz renkli boyalarla pencere açıklıkları yapılmıştır. Pencereler, üç sıra halindedir ve her sırasında yedişer açıklık bulunmaktadır. Kırmızı renkli bölümün batı yanında basık kubbeli bir kütle ve bunun doğu kenarında da altındaki testi su ile dolduran bir lüle tasviri dikkat çekmektedir. Bu kütlein de bir şadırvan veya abdestlik olduğu söylenebilir. Caminin iki yanına da büyük birer ağaç yerleştirilerek kompozisyon tamamlanmıştır.

Kadınlar mahfili, kuzeyde yer alır ve iki bölümden oluşur (Resim: 15). İlk bölüm, asli halinde de var olan ve harim kütesinin kuzeyine yerleşik ünitedir. İkinci bölüm ise son cemaat yerinin üzerine, harim mekânının devamı niteliğinde yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin yapıya ilave edildiği dönemde üst katı teşkil eden bu bölümün, VGM Arşivi'nde mevcut dosyadaki eski fotoğraflar yanı sıra restorasyon raporlarından hareketle harime irtibatlanan bir mahfil şeklinde düzenlenmişken daha sonraları bağdadi ince bir duvarla kapatılarak derslik ünitesine dönüştürüldüğü (Resim: 28) ve bir müddet bu fonksiyonla kullanıldıktan sonra 2019 yılındaki onarımlarda bu duvarın kaldırılarak kadınlar mahfili işlevi ile tekrar harimle irtibatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Her iki bölüm de enli tahtaların yan yana sıralanmasından ibaret düz ahşap tavanla örtülmüştür. Tavan, esasen harim kütesinin kuzey duvarını teşkil eden bu bölümde, ikisi yan duvarlara bitişik biri serbest konumlu üç ahşap direk ve bu direkler üzerine bindirilen büyük bir kirişle desteklenmiştir. Bu örtü sisteminin onarım öncesinde de aynı görünüşte olduğu ve 2019 yılında tamamen yenilediği belirlenebilmektedir (Resim: 29-30). Son cemaat yerinin üzerine oturan ilave kısmın duvarları alt kata göre biraz daha ince tutulduğundan mekânın yanlara doğru kısmen genişletildiği de görülebilmektedir.

Mahfilin asli kütesi, harime doğru kısmen taşıntılı bir çıkma halindedir ve ikisi duvarlara bitişik, ikisi serbest konumlu dört ahşap direk ile desteklenmiştir (Resim: 15, 28). Direkler profilli birer başlık ile kenarları iç bükey kavisli ve aynı zamanda yuvarlak satırlı ince profillerle hareketlendirilmiş birer yastığa da sahiptir. Mahfil merdiveni kuzeybatı köşeye “L” plânla yerleştirilmiştir. 2019 yılında onarımlar sırasındaki ziyaretimizde merdivenin tahribata uğradığını, basamakların büyük bir kısmının çürümüş veya kırılmış olduğunu görmüştük. Yapılan müdahalelerde çürümüş veya tahribata uğramış ahşap aksamın yenilediği anlaşılmakta ve bu durum raporlarda da belirtilmektedir. Onarım öncesi fotoğraflarda kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelere kapı açıklığının yanlarından itibaren zemin seviyesinden kısmen yükseltılarak hazırlanmış birer sekinin mevcudiyeti görülmekle birlikte günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır (Resim: 28).

Mahfilin kapı aksına rastlayan bölümü ile doğu ve batı duvarlarına bitişik bölümleri güneye doğru taşırılarak küçük birer çıkma meydana getirilmiştir. Orta bölümü yarım daire yan bölümleri ise çeyrek daire şeklinde kavislendirilen bu çıkmalar ile arada kalan içbükey kavisli yüzeyler mahfile dalgalı bir görünüş sağlamıştır. Mahfilin harime yönelen kenarına kalın düz çıtalardan müteşekkil boydan boya uzanan basit bir korkuluk yerleştirilmiş ve korkuluğun hemen altındaki mahfil döşemesinin alını da silmelerle hareketlendiril-

miştir. Enli bir kuşak şeklindeki bu alınlık kısmı, üstten aşağı doğru bir kaval silme, bir içbükey kavisli silme ve bir kaval silme ile çift sıralı testere dışından müteşekkil bir bordür ve düz yüzeyli bir silme ile beş bölüme ayrılmıştır. Mahfil döşemesinin alt kısmını teşkil eden tavan yüzeyi üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Kapı açıklığı ile aynı eksenini paylaşan bölümde harim tavanını süsleyen geometrik göbek tekrar edilmiştir. Bu göbek diğerine göre biraz daha küçüktür ve on yedi koldan oluşmaktadır. Göbeğin etrafındaki yüzey baklava dilimleri ile dolgulanmıştır. Yan bölümler ise tahtaların yan yana sıralanmasından ibarettir. Mahfil çıkmalarının döşeme altlarında da yine baklava dilimlerinden müteşekkil geometrik süslemeler mevcuttur. Onarım öncesinde mahfil döşemesi altındaki göbeğin etrafı ile mahfil çıkmasının altındaki yüzeylerde zeminlerin beyaz, çıtaların da mavi renkli yağlı boya ile boyalı oldukları ve onarımlarda boya tabakasının temizlenerek bütün yüzeye koruyucu uygulandığı anlaşılmaktadır.

Mihrap, güney duvar eksenine yerleştirilmiş yarım daire şeklinde girinti yapan, kavsarası sivri kemer görünümünde küçük ve basit bir niştir (Resim: 22, 27). Zamanla esas formunun bozulduğu anlaşılabilmektedir.

Minber, güneybatı köşede batı duvara bitişik uzanan ahşap bir eserdir (Resim: 23). 2019 yılındaki ziyaretimizde harap bir vaziyette olduğunu görmüştük (Resim: 31). Aynalık ve merdiven basamaklarının büyük bir kısmı tahribata uğramış, pano yüzeyleri de kırmızı, siyah ve beyaz renklerle boyalı durumda idi. Onarımlarda kırık ve çürük aksamın değiştirildiği, eksik bölümlerin tamamlandığı ve boya tabakasının temizlenerek bütün yüzeylere koruyucu uygulandığı anlaşılmaktadır (Resim: 32). Batı kenarı doğrudan duvara bitirildiğinden burada aynalık yoktur. Doğu kenardaki aynalık, dik açılı bir üçgen içerisine yan yana sıralanan enli tahtalar ile derzlerine çakılmış ince profilli çıtalarla ibaret sade bir görünüme sahiptir. Korkuluklar, köşk altı ve süpürgelik, harim kapısı ile onun iki yanındaki pencerelerde yer alan kanatlara benzer tarzda dikdörtgen panolarla hareketlendirilmiştir. Köşk altındaki panolar altı üstlü olmak üzere iki bölüme ayrılmış ve üste boyuna dikdörtgen iki, alta ise enine dikdörtgen bir pano yerleştirilmiştir. Süpürgelikteki panoların hepsi boyuna dikdörtgen levhalar halinde yan yana dizilmiştir. Korkuluk ise panoların iki yatay bir düşey olarak devri sıra yerleştirilmesiyle teşkil edilmiştir. Minber kapısı, üzengisi “S” şeklinde kavislenen yarım daire kemer biçiminde yapılmış bir açıklıktır ve kanatları mevcut değildir. Kemer köşeliklerine siyah zemin üzerine beyaz renkle beş yapraklı birer çiçek tasvir edilmiştir. Çiçeklerden batıdaki “Ebu Bekir”, doğudaki “Ömer” yazılıdır. Kapı kemerinin yukarısında enine dikdörtgen iki pano mevcuttur ve bunlardan batıdaki

“Allah”, doğudakinde “Muhammed” yazmaktadır. Her iki panoda da yazılar kırmızı zemin üzerine beyaz renkle yazılarak siyah, beyaz ve kırmızı renkli boyaarla çerçevelenmiştir. Kapı kütlesi, içleri oyularak boşaltılmış dokuz dilimli ahşap bir tepelik ile bunun iki yanındaki yarım birer palmetle taçlandırılmıştır. Piramidal külahlı köşk kısmında, külah altıgen bir kasnağa oturtulmuş, köşk cepheleri ise aynalı kemerli basit birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Geçit bölümü de üzengisi “S” şeklinde kavislenen dekoratif yarım daire kemerli bir açıklığa sahiptir.

Vaiz kürsüsü, harimin güneydoğu köşesine bitişik konumla yerleştirilmiş ahşap malzemeli bir unsurdur (Resim: 22). Kürsü, yarım koni şeklinde küçük bir çıkma şeklindedir ve üst kenarına minberdeki ile ortak özellikler sergileyen dört panodan ibaret bir korkuluk yapılmıştır. Güney duvar önünde vaiz kürsüsü ile minber arasında ahşap bir seki uzanmaktadır (Resim: 22). Sekinin harime yönelen kenarı ajurlu geçmelerle yapılmış iç içe dairelerden ibaret geometrik bir süslemeye sahiptir. 2019 yılında onarımlar sürerken yapıyı gördüğümüzde bu seki ile vaiz kürsüsü mevcut değildi. Ancak ilgili dosyada mevcut 2013 yılına ait bir fotoğrafta ikisinin de varlığı görülebilmektedir (Resim: 21). Dolayısıyla seki ve vaiz kürsüsünün onarımlar sırasında kaldırıldığı, yine gerekli tamirat ve temizliğinin yapılarak tekrar yerine konulduğu anlaşılmaktadır.

2. Eserin Değerlendirilmesi

Çukurören Mahallesi Eski Cami, harim kapı ve tavanındaki tarih ibarelerine göre 1872 yılında Mehmet Halil Usta tarafından inşa edilmiş mütevazı bir eserdir. Daha önceki idari bölünmeye göre köy statüsünde olan mahallenin uzun yıllar ihtiyacını karşılamış ve kuzey yanındaki Yeni Cami'nin inşasından sonra bakımsız vaziyette bir süre kapalı kalmıştır. Anadolu'nun birçok yerinde kültürel mirasımızın önemli bir bölümünü teşkil eden mimari eserlerimizin yoğun bir şekilde onarılıp Anadolu Türk Mimarisine tekrar kazandırıldığını memnuniyetle gözlemliyoruz. Nitekim Çukurören Eski Cami de takriben 2013 yılında girişimlerine başlanan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2018-2019 yıllarında tamamlanan kapsamlı bir onarımdan sonra ibadete hazır hale getirilmiştir. Eserin onarımdan önce çok harap vaziyette olduğu dosyalarda mevcut bilgi ve fotoğraflardan anlaşılmaktadır (VGMA). Duvar yüzeyleri büyük oranda deformasyona uğramış, ahşap aksam da çürümüş veya kırılmış iken gerçekleştirilen onarımlarda doğu ve batı duvarlar yeniden inşa edilmiş, çimento sıva tabakaları kaldırılıp kireç harçlı sıva uygulanmış, pencereler, doğramalar ve şebekeler elden geçirilmiş, başta çatı örtü sistemi olmak üzere

minber, mahfil merdivenleri ve zemin döşemesindeki bozulmuş ahşap parçalar da yenilenmiştir. Ayrıca ahşap yüzeylerdeki orijinal olmayan boya ve sıva tabakaları temizlenmiş ve tamamına koruyucu-cila sürülerek korunmaları sağlanmıştır. Öte yandan sıva tabakaları raspalanırken harim duvarlarında zengin kalem işi süslemelerin mevcudiyeti anlaşılmış ve tamamının stampajları alınarak mümkün olduğunca aslına uygun şekilde tekrar işlenmiştir. Eser, onarımların ardından ibadete hazır hale getirilmekle birlikte henüz kapalı durumdadır.

Cami, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı, düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı kütlesi ile Anadolu'da her dönemde ve her bölgede yoğun bir şekilde karşımıza çıkan cami modelinin karakteristik bir temsilcisi olarak belirmektedir. Ankara Alaaddin Camisi (1178) (Öney, 1971, 17, 329), Ankara Yeşil Ahi Mescidi (1349-1392) (Erken, 1983, 359), Kalecik Saray Camisi (15. yüzyıl), (Erken, 1983, 472), Ankara Yenikent Eski Zir Köyü Kötürüm Beyazıd Camisi (16. yüzyıl başı) (Erken, 1983, 467), Ankara İbadullah Mescidi (17. yüzyıl başı) (Erken, 1983, 410), Çorum Abdülbaki Paşa Camisi (17. yüzyıl ikinci çeyreği) (Dündar, 2004, 8), Çorum Kellegöz Camisi (1660) (Dündar, 2004, 38), Ankara Hacı Musa Mescidi (17. yüzyıl sonu-18. yüzyıl başı) (Öney, 1971, 70, 366), Ankara Ağa Ayak Camisi (18. yüzyıl başları) (Uysal, 2013, 123-141), Çankırı İnaç Köyü Eski Cami (18. yüzyıl başları) Özcan Balkır, 2019, 55-83), Yozgat Cevahir Ali Efendi Camisi (1788) (Acun, 2016, 381), Yozgat Köseyusuflu Köyü Camisi (1795) (Acun, 2016, 414), Niğde Kemal Ümmi Camisi (18. yüzyıl son çeyreği) (Çal, 2000, 87), Ankara Sarı Kadı Mescidi (18. yüzyıl) (Erken, 1983, 434), Yozgat Başçavuş Camisi (1800) (Acun, 2016, 388), Yozgat Musa Ağa Camisi (1800) (Acun, 2016, 403), Yozgat Kayıymzâde Camisi (1804) (Acun, 2016, 406), Yozgat Kızıltepe Köyü Camisi (1816) (Acun, 2016, 411), Manisa Demirci Ağa Camisi (1834) (Müderrişoğlu, 2013, 11), Çorum Çakır Camisi (19. yüzyıl ortaları) (Dündar, 2004, 15), Çorum Kunduzhan Camisi (19. yüzyıl ikinci yarısı) (Dündar, 2004, 57), Trabzon Tavanlı Camisi (1874) (Karpuz, 1990, 46), Trabzon Konak Camisi (1883) (Karpuz, 1990, 41), Kırıkkale Balışeyh Dikmen Köyü Develioğlu Camisi (1895) (Özgür, 2019, 55), Kırşehir Karafakı Camisi (19. yüzyıl sonları) (Tay, 2019, 68), Çorum Mecitözü Alören Köyü Camisi (19. yüzyıl sonları) (Çerkez, 2019, 497), Manisa Demirci Köpüleri Camisi (İnşa: 1377, Onarım: 19. yüzyıl) (Müderrişoğlu, 2013, 46), Çorum İnyetullah Camisi (1900) (Dündar, 2004, 27), Niğde Sarı Abdurrahman Paşa Camisi (Onarım 1913) (Çal, 2000, 94), Çanakkale Çan Bahadırlı Köyü Eski Cami (İnşa: 1802, Yenileme: 1927) (Uysal, 2020, 54), Amasya Hamamözü Çay Köyü Camisi (20. yüzyıl başları) (Şahin, 2010, 76) ve Gümüşhacıköy Köşeler Köyü Camisi (19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı) (Şa-

hin, 2010, 80) plân ve örtü sistemi bakımından yakın benzerlikler sergileyen pek çok sayıdaki eserden sadece bir kaçıdır. Eserin ilk inşasında son cemaat yeri bulunmadığı dikkate alındığında yukarıdaki eserlerden Ankara Ağaç Ayak Camisi, Balıseyh Dikmen Köyü Develioğlu Camisi ve Mecitözü Alören Köyü Camisi ile benzer bir plân şemasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 20. yüzyıl ortalarında eklenen ve harim mekânının genişletilmesine katkı sağlayan son cemaat yeri mevcut durum itibarıyla değerlendirildiğinde; Çorum Abdalbaki Paşa Camisi, Çakır Camisi, İneyetullah Camisi, Kellegöz Camisi, Kunduzhan Camisi, Yozgat Cevahir Ali Efendi Camisi, Başçavuş Camisi, Musa Ağa Camisi, Kayyımzâde Camisi, Köseyusuflu Camisi, Çanakkale Çan Bahadrlı Köyü Eski Cami ve Amasya Hamamözü Çay Köyü Camisi'nde de mahfillerin Çukurören Köyü Eski Cami'dekine benzer tarzda son cemaat yerinin üzerine adeta ikinci kat şeklinde oturtulduğu ve doğrudan harime yönelen birer mekân olarak tasarlandığı görülmektedir. Çankırı İnaç Köyü Eski Cami'de ise farklı bir uygulama söz konusudur. Burada mahfil, harimin kuzeyinde yer alan depo ünitesinin üzerine yerleştirilmiştir. Ayrıca son cemaat yerleri, bu eserlerden bilhassa Çorum ve Yozgattakilerin büyük bir çoğunluğunda Çukurören Eski Cami'deki gibi kapalı birer kütle tertibine sahiptir. Yozgat Başçavuş Camisi, Kayyımzâde Camisi ve Köseyusuflu Köyü Camisi'nde üst katlar yine kapalı olmakla birlikte alt katlar iki yanı kapalı, kuzeyi açık birer ünitelerden ibarettir.

Çukurören Eski Cami'nin onarımlarda neredeyse hiç müdahale görmeyen ve asli halinden hiçbir şey kaybetmeyen en önemli unsuru harim mekânını örten ahşap tavanıdır. Yukarıda sıralanan eserlerin hepsi de düz ahşap tavanlı olmalarının yanı sıra bazılarında benzeri çitakâri süslemelere de rastlanmaktadır. Büyük bir çoğunluğunda tavan yüzeylerinin kare veya baklava dilimlerinden müteşekkil basit çerçevelerle hareketlendirildiği ve ortaya da farklı geometrik şekillerden oluşan birer göbek yerleştirildiği görülmektedir. Bunlardan Çorum Abdalbaki Camisi, Kellegöz Camisi ve Çankırı İnaç Köyü Eski Cami tavanındaki göbek kompozisyonu Çukurören Eski Cami tavan göbeğindeki benzer şekilde çok kollu yıldızlardan oluşmaktadır. Balıseyh Dikmen Köyü Develioğlu Camisi'nde ise tavan yüzeyi yine benzeri bir düzenlemeye sahip olmakla birlikte, farklı olarak kare çerçevelerin her birinin içerisine çeşitli renklerde çiçek tasvirleri işlenmiş ve merkezine de on yapraklı çiçekten oluşan bir göbek yerleştirilmiştir. Bu eserlerden başka düz ahşap tavan üzerine uygulanmış çitakâri ve kalem işi süslemelerin farklı çeşitlerine Ankara'daki bir grup camide rastlanmaktadır. Ankara Alaaddin Camisi, Yeşil Ahi Mescidi, Yenikent Eski Zir Köyü Kötürüm Beyazıd Camisi, İbadullah Mescidi, Hacı

Musa Mescidi, Ağaç Ayak Camisi, Sarı Kadı Mescidi ile birlikte Hacı Bayram Camisi (İnşa: 1427, Onarım: 1714), İki Şerefeli Cami (1675), Zincirli Cami (İnşa: 1685, Süsleme: 1714), Hacı İlyas Camisi (1701) ve Taceddin Camisi (Onarım: 1901) (Taşkan, 2016, 71-101) bu tarz süslemelerin zengin örneklerini sunan adeta toplu bir katalog gibidir. Tavan yüzeylerinin benzer şekilde hareketlendirildiği görülen bu eserlerde göbeklerin ve yıldızların biçimleri ile yoğun kalem işi süslemelerde bazı belirgin farklılıklar da mevcuttur. Çukurören Eski Cami, bu açıdan değerlendirildiğinde Ankara'da yoğun bir şekilde uygulanan ahşap tavanlı cami geleneğini devam ettiren bir köy camisi olarak dikkat çekmektedir.

Çukurören Köyü Eski Cami'de, onarımlar sırasında fark edilmesi üzerine kopyaları alınıp tekrar işlenen kalem işi süsleme programı ayrı bir öneme sahiptir. Harim duvarlarını süsleyen bitkisel, nesnel, sembolik ve mimari konulu kalem işlerinin her ne kadar tamamen yenilenmiş olsalar da Batılılaşma dönemi Anadolu tasvir sanatında yoğun bir kullanım alanına sahip bezeme programının Ankara'dan hayli uzak konumdaki bir dağ köyünde karşımıza çıkması esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Süslemenin esasını vazodan çıkan çiçekler, kıvrım dal ve yapraklar, perde, halı, bayrak ve cami tasvirleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında cami tasviri üçer şerefeye sahip dört minareli yapısıyla tasvir sanatında sultan camileri geleneğini yansıtan önemli bir uygulamadır. Benzeri süsleme programının Anadolu'nun pek çok yerinde ve farklı türdeki yapılarda sıklıkla kullanıldığı ve adeta bir moda haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yozgat Çapanoğlu Camisi (1779-1794) (Arık, 1988, 27-29), Başçavuş Camisi (1800) (Arık, 1988, 40-42), Nizamoglu Evi (1871) (Arık, 1988, 58-64), Soma Hızır Bey Camisi (1791) (Arık, 1988, 39), İzmir Ödemiş Birgi Çakır Ağa Konağı (19. yüzyıl ilk yarısı) (Şener, 2011, 183-194), Manisa Kula Emre Köyü Camisi (İnşa: 1547, Süsleme: 1808-1822) (Bozer, 1987, 15-22), Soma Damgacı Camisi (1872) (Çerkez, 2013, 377-388), Kırkağaç Çiftehanlar Camisi (1864) (Çetin, 2013, 277-291), Turgutlu Sinirli Köyü Camisi (1874) (Görür, 2013, 555-572), Denizli Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Cami (18. yüzyıl sonları) (Şener, 2011, 86-92), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Camisi (1884-1886) (Şener, 2011, 98-102), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camisi (1802) (Arık, 1988, 42-46), Milas Bahaeddin Ağa Konağı (19. yüzyıl ortaları) (Arık, 1988, 89-93), Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camisi (1834) (Şener, 2011, 65-71), Çorum Mecitözü Alören Köyü Camisi (19. yüzyıl sonları) (Çerkez, 2019, 499-502), Afyon Dazkırı Çiftlik Köyü Camisi (1888) (Şener, 2011, 51-54), Dazkırı Kızılören Köyü Camisi (1894) (Şener, 2011, 54-60), Dazkırı İdris Köyü Camisi (1902) (Şener, 2011, 42-45), Amas-

ya Hamamözü Çay Köyü Camisi (20. yüzyıl başları) (Şahin, 2010, 76-80) ve Gümüşhacıköy Köşeler Köyü Camisi (19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı) (Şahin, 2010, 80-85) bu tarz süslemelerin hemen hepsini bünyesinde barındıran başlıca eserlerdendir.

Çukurören Eski Cami duvar süslemeleri üslup bakımından değerlendirildiğinde naif bir işçilik sergilediği ve dolayısı ile halk sanatı kapsamında mahalli bir ustanın elinden çıkmış olabileceği söylenebilir.

Sonuç

Çukurören Eski Cami, harim kapısı ve ahşap tavanındaki tarih ibaresine göre 1872 yılında Mehmed Halil Usta tarafından inşa edilmiş, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı, düz ahşap tavanlı ve alaturka kiremit kaplı kırma çatılı bir eserdir. Cami, bu plân ve kütle tertibatı bakımından Anadolu'nun her döneminde ve bölgesinde karşımıza çıkan cami modelinin tipik özelliklerini sergileyen bir yapıdır. Ancak orijinalliğini koruyabilmiş en önemli unsur olan düz ahşap tavanı ve çakma tekniği kullanılarak yapılmış geometrik süslemeleri ile bilhassa Ankara'da sıkça görülen ve dönemin modasını yansıtan ahşap tavanlı cami geleneğinin temsilcisi olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan onarımlar sırasında tespit edilerek yeniden yapılan kalem işi süsleme programı, asli haline ne kadar benzediği bilinemese de Batılılaşma dönemi Anadolu tasvir sanatında büyük bir beğeni ile kullanılan süsleme programının devamı niteliğinde bir taşra köyünde karşımıza çıkması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla; Çukurören Eski Cami plân, kütle, ahşap tavan ve kalem işi süsleme programı açısından Batılılaşma dönemi camilerinin genel karakteristiklerini sergileyen bir köy camisi olarak belirlemektedir. Yıkılmaya yüz tutmuş bir eser kapsamlı bir onarımın ardından Anadolu Türk mimarisine tekrar kazandırılması da memnuniyet verici bir müdahale olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar/References

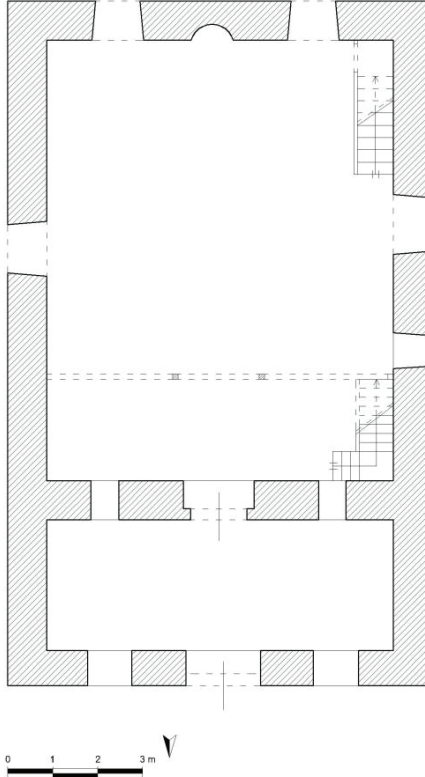
- Acun, Hakkı. *Tüm Yönleri ile Çapanoğulları ve Eserleri*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2. Baskı, 2016.
- Ankara Vakıf Eserleri*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı, 2015.
- Arık, Rüçhan. *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Bozer, Rüstem. "Kula-Emre Köyü'nde Resimli Bir Cami". *Türkiyemiz* 53 (1987), 15-22.
- Çal, Halit. *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

- ÇB, Çamlidere Belediyesi. “Çukurören Mahallesi Tarihi Camii Restorasyon Çalışması Başladı”. Erişim 25 Ocak 2021. <https://www.camlidere.bel.tr/index.php/haberler/camlidere-haberleri/item/1229-cukuroren-mahallesi-tarihi-camii-restorasyon-calismasi-basladi.html>
- Çerkez, Murat. “Soma İlçesi”. *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. ed. Hakkı Acun. 377-388. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Çerkez, Murat. “Mecitözü’nde Mütevazı Bir Külliye: Alören Köyü Külliyesi”. *History Studies* 11/2 (Nisan 2019), 495-533.
- Çetin, Hakan. “Kırkağaç İlçesi”. *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. ed. Hakkı Acun. 277-291. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Dündar, Abdülkadir. *Çorum Cami ve Mescitleri*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Erdoğan, Abdülkadir. “Çukurören Köyü”. ankarasevdam.com.tr. Erişim 01 Mart 2021. <https://www.ankarasevdam.com.tr/cukuroren-koyu/>
- Erdoğan, Abdülkerim. *Adım Adım Ankara*. 7 Sayı. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.
- Erken, Sabih. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, 1983.
- Görür, Muhammet. “Turgutlu İlçesi”. *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. ed. Hakkı Acun. 555-572. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Karpuz, Haşim. *Trabzon*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Müderrişoğlu, Fatih. “Demirci İlçesi”. *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri*. ed. Hakkı Acun. 1-52. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Öney, Gönül. *Ankara’da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi, 1971.
- Özcan Balkır, Betül. “Çankırı İnaç Köyü Eski Camisi ve Alçı Minberi”. *Akademik Hassasiyetler* 6/Sanat Tarihi Özel Sayısı (Aralık 2019), 55-83.
- Özgür, Damla. *Kırkkale’de Türk Devri Mimari Eserleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şahin, Mustafa Kemal. “Amasya-Hamamözü-Çay Köyü ve Gümüşhacıköy-Köşeler Köyünde Bilinmeyen İki Cami”. *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (5-17 Ekim 2008). ed. Ali Osman Uysal vd. 73-92. İzmir: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Şener, Dilek. *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Taşkan, Demet. "Ankara (Merkez) Cami ve Mescitlerindeki Ahşap Tavan Göbekleri". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/8 (Aralık 2016), 71-101.
- Tay, Lokman. *Kırşehir Camileri*. Konya: Literatürk Academia Yayınları, 2019.
- Türkiye Nüfusu İl İlçe Mahalle Köy Nüfusları. “Ankara Çamlidere Çukurören Mahallesi Nüfusu”. Erişim 01 Mart 2021. <https://www.nufusune.com/178151-ankara-camlidere-cukuroren-mahallesi-nufusu>.
- Uysal, Zekiye. “Ankara’da Lâle Devrinden Kalem İşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Camii”. *Ekev Akademi Dergisi* 17/54 (Kış 2013), 123-141.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Çukurören Köyü Eski Cami Dosyası.

Ekler

Harita 1. Çukurören Mahallesi uydu görüntüsü.
Kaynak: nufusune.com. Erişim 01 Mart 2021.

Şekil 1. Çukurören Eski Cami plânı (Rölöve-çizim: Murat Çerkez).

134 • ÇAMLIDERE-ÇUKURÖREN MAHALLESİ ESKİ CAMİ

Resim 1. Kuzeydoğudan görünüş.

Resim 2. Güneydoğudan görünüş.

Resim 3. Batı cephe.

Resim 4. Kuzeydoğudan bakışla onarım öncesi durumu (2013).
Kaynak: VGMA, Çukurören Eski Cami dosyası.

Resim 5. Onarım çalışmaları, kuzeydoğudan görünüş (2019).

Resim 6. Son cemaat yeri onarım çalışmaları.
Kaynak: camlidere.bel.tr. Erişim 25 Ocak 2021.

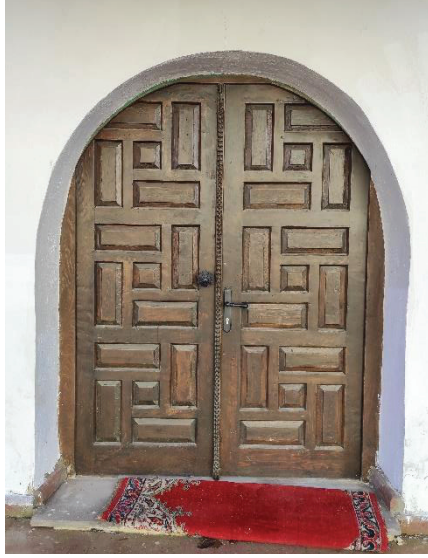
136 • ÇAMLIDERE-ÇUKURÖREN MAHALLESİ ESKİ CAMİ

Resim 7. Son cemaat yeri kuzey cephe, onarım öncesi görünüş (2008).
Kaynak: VGMA, Çukurören Eski Cami dosyası.

Resim 8. Son cemaat yeri kuzey cephe, onarım sonrası.

Resim 9. Son cemaat yeri kapısı.

Resim 10. Son cemaat yeri, onarım çalışmalarındaki durumu (2019).

Resim 11. Son cemaat yeri onarım sonrası mevcut durumu.

Resim 12. Harim kapısı onarım öncesi.
(2019)

Resim 13. Harim kapısı onarım sonrası.

Resim 14. Harim kapısı üzerindeki kitabe panosu.

Resim 15. Harim mekânına güneyden bakış.

Resim 16. Harim tavanı.

Resim 17. Harim tavanı kuzey kenarındaki yazı panosu.

Resim 18. Harim tavanı güney kenarındaki yazı panosu.

Resim 19. Harim tavanı batı kenarındaki yazı panosu.

Resim 20. Harim tavanı doğu kenarındaki yazı panosu.

Resim 21. Kuzeyden bakışla onarım öncesi harim mekânı (2013).
Kaynak: VGMA, Çukurören Eski Cami dosyası.

Resim 22. Kuzeyden bakışla onarım sonrası harim mekânı.

142 • ÇAMLIDERE-ÇUKURÖREN MAHALLESİ ESKİ CAMİ

Resim 23. Harim batı duvarı ve süslemeleri.

Resim 24. Harim doğu duvarı ve süslemeleri.

Resim 25. Harim doğu duvarı, onarımlarda ortaya çıkarılan süsleme programı.

Kaynak: camlidere.bel.tr. Erişim 25 Ocak 2021.

Resim 26. Harim güney duvarı, raspalama sırasında çıkan süslemeler.
Kaynak: camlidere.bel.tr. Erişim 25 Ocak 2021.

Resim 27. Harim güney duvarı ve süslemeleri.

144 • ÇAMLIDERE-ÇUKURÖREN MAHALLESİ ESKİ CAMİ

Resim 28. Kadınlar mahfilinin onarım öncesi durumu (2013).
Kaynak: VGMA, Çukurören Eski Cami dosyası.

Resim 29. Mahfilin onarım sırasındaki durumu.

Resim 30. Mahfilin onarım sonrası görünüşü.

Resim 31. Minberin onarım öncesi durumu.

Resim 32. Minberin onarım sonrası durumu.

